Repeat.

~~Non UGC~~

Lata Pawar.

Dec 13-14

(03)

Proceeding

ISBN No: 978-93-80744-48-3

Gokhale Education Society's

RNC Arts, JDB Commerce & NSC Science College - Nashik Road.

CONFERENCE PROCEEDINGS

E-JOURNAL

Golden Jubilee Celebrations

Two day National Conference on

Contribution of Sant Sahitya (Saint Literature) to Indian Culture

28th & 29th December, 2013

Conference Director & Editor-in-Chief

Prin. Dr. R M Kulkarni

Convener: Dr. Anjali A Gautam

Coordinator: Dr. Chitra Mhalas

ISBN: 978-93-80744-48-3

A Two Day National Conference

Session: III

- Economcis Thoughts
- Traditional of Saint Literature in India
- The History of Indian and Saint Literature

INDEX

Paper No.	Title of the Paper	Name
1.	बुद्धतत्त्वज्ञानआणि संतसाहित्य	डॉ.शशिकांतसाळवे
2.	मुक्तेश्वराची आरती- (भाषिकदृष्ट्या) विचार	डॉ. श्रीमती. जयश्री पाटणकर
3.	Spiritual Economics of Swami Vivekananda: As a Solution to the Economic Crisis	Dr.Shri. Dilip G. Belgaonkar
4.	संत तुकारामांच्या कवितेतील कालातील प्रस्तुतता	डॉ. लता देशमुख,
5.	Reflection on Sant Kabirdas : A Lover of Indian Culture	Dr.Smt. Garima Yadav
6.	शिवकलीन संतांचे मराठी वाङ:मयातील योगदान	श्री. एम.एल.भुसारे
7.	वारकरी संप्रदायाचा इतिहास आणि संत साहित्य	श्रीमती. लता पवार
8.	संत साहित्यातील महिला संत व त्यांचा साहित्य अविष्कार	श्री. दिवाकर सदाशिव
9.	समर्थ रामदासांच्या धर्म कन्या-कार्य व कर्तृत्त्व	डॉ. श्रीमती. नीलिमा माधव गांडे
10.	संत वाङमयाची महत्ता	श्रीमती. धवसे कीर्तिमाला लक्ष्मण

ISBN: 978-93-80744-48-3

वारकरी संप्रदायाचा इतिहास आणि संत साहित्य

प्रा. लता पवार
के. बी. आर. डी. महिला महाविद्यालय,
नाशिकरोड

साहित्य हे लेखकाच्या जीवनाच्या अनुभवांशी निगडीत असते. साहित्याचे संदर्भ त्या त्या काळातील समाजजीवन, बोलीभाषा, संस्कृती, वाड्मयपरंपरा या सर्व घटकांमध्ये गुंतलेले असतात. म्हणून साहित्याचा विचार या साहित्यनिर्मितीच्या काळातील समाजजीवनाच्या पार्श्वभूमीवर करावा लागतो.

इ.स. प्रारंभापासून सातवाहन, वाकाटक, पूर्वचालुक्य, राष्ट्रकुट, उत्तरचालुक्य आणि यादव अशी राजघराणे १४ व्या शतकापर्यंत राज्य करत होती. यादवांमुळे मराठी राज्याचा उत्कर्ष आणि विस्तार झाला. तसे परकीय आक्रमणेही ह्याच राजवटीने सोसली. नवव्या शतकाअखेर देवगिरी येथून हे घराणे स्वतंत्र कर्तृत्वाने गाजू लागले. १२ व्या शतकाच्या सत्तेवर आलेले हे राजे १३ व्या शतकात कीर्तीमान झाले आणि १४ व्या शतकाच्या पूर्वार्धातच ही सत्ता नाश पावली. म्हणून १२ ते १३ वे शतक हा यादवांच्या राजवटीचा काळ म्हणून ओळखला जातो.

८ व्या व ९ व्या शतकापासून मराठी या देशी भाषेचा प्रारंभ झालेला दिसून येतो. ११ व्या शतकातील मुकुंदराजाचा विवेकसिंधु मराठीतील आद्यग्रंथ मानला जातो. दरम्यान १२ व्या १३ व्या शतकापर्यंत मराठीत फारशी लक्षणीय वाड्मय निर्मिती झालेली दिसत नाही.

संत साहित्यापूर्वी जे काही लेखन झाले त्या सर्व लेखनामागे शुद्ध वाङ्मयीन प्रेरणा होत्या. काही महत्त्वाकांक्षा आणि व्यक्तिगत यशाच्या अपेक्षा होत्या. संतसाहित्याच्या निर्मितीमागे अशा कोणत्याही प्रेरणा दिसून येत नाहीत. मराठी भाषेत उत्तमप्रतीची वाङ्मयनिर्मिती संतसाहित्यापासुनच होत आलेली दिसते. ज्या भागवत संप्रदायाचा एक भाग म्हणून संत-साहित्य निर्माण झाले तो संप्रदाय मुळी समाजाच्या पारमार्थिक उन्नतिसाठी निर्माण झालेला होता. म्हणून संत साहित्याच्या प्रेरणा व्यापक अशा समाजजीवनात सापडतात.

यादवकाळात वर्ण श्रमाची घट्ट पकड असलेला समाज जातिभेद काटेकोरपणे पाळत होता. उच्चवर्णीय शुद्रांना अन्यायाने गुलामगिरीने वागवत. कोलमडायला आलेली न्यायव्यवस्था, आर्थिक अवनती, सामाजिक चारित्र्याचा ऱ्हास आणि अस्थिरता यामुळे समाज एकप्रकारे हलाखीचे जीवन जगत होता. दिलासा देणारे कोणतेही नेतृत्व सामाजिक राजकीय स्तरात दिसत नव्हते. अशा परिस्थितीतून समाजाला बाहेर काढण्याची तळमळ संतांना लागली त्याकाळी धर्म हे समाजजीवनाचे केंद्रच होते. म्हणून समाजाला धर्माचे खरे स्वरूप दाखवण्यासाठी आणि मानवतेला अनुसरणारी भक्तीच चारित्र्यशुद्धीचे साधन बनवावे असे संतांना वाटले. त्याकाळी समाजामध्ये अनेक धर्मपंथ प्रचलित होते. उदा. जैन, शैव, शाक्त, वैष्णव, दत्त, महानुभाव इ. प्रत्येक संप्रदायाची स्वतंत्र दैवते आणि उपासना पद्धती रूढ होत्या. कर्मकांडाचे स्तोम माजलेले होतेच. धर्माचे खरे स्वरूप स्पष्ट करण्यासाठी संतांनी आपले स्वतंत्रपणे विचार मांडले. धर्म रूढी प्रथामध्ये नाही की, कर्मठ आचारामध्ये नाही. परमेश्वर एकच असून तो सर्व

ISBN No: 978-93-80744-48-3

Gokhale Education Society's
RNC Arts, JDB Commerce & NSC Science College - Nashik Road.

CONFERENCE PROCEEDINGS

E-JOURNAL

Golden Jubilee Celebrations

Two day National Conference on

Contribution of Sant Sahitya (Saint Literature) to Indian Culture

28th & 29th December, 2013

Conference Director & Editor-in-Chief

Prin. Dr. R M Kulkarni

Convener: Dr. Anjali A Gautam

Coordinator: Dr. Chitra Mhalas

Non-UGC -2013-14
Ebook

(7)

ISBN: 978-93-80744-48-3

संत कबीर के काव्य में नैतिक मूल्य

प्रा. सौ. मीनल बर्वे
बिंदू रामराव देशमुख कला और वाणिज्य महिला महाविदयालय
नासिकरोड

साहित्य सृजन परिस्थिति-सापेक्ष होता है।यही कारण है कि भिन्न -भिन्न परिस्थितियों में भिन्न-भिन्न प्रकार का साहित्य लिखा जाता रहा है।यदि ऐसा न होता तो निश्चय ही भारतीय साहित्य में इतनी अधिक विविधता न होती। कहने का अभिप्राय यह है कि परिस्थितियाँ जैसे जैसे बदलती है, वैसे- वैसे साहित्य में उठाये गये विषयों और स्थापित मूल्यों में भी बदलाव आता है।भकितकाल में जब परिस्थितियों ने वीरकाव्यों की माँग की तो वीरकाव्य लिखे गये, भकितसाहित्य चाहा तो भकित-साहित्य की रचना की गयी।

भकितपरक साहित्य की प्रधानता होने के कारण भकितकालीन साहित्य भकितकाव्य कहलाया।हिंदी साहित्य के भकितकाल (१३७५-१७०० ई.) में भकित की दो धाराएँ-सगुण और निर्गुण प्रवाहित हुई। सगुणधारा के अंतर्गत राम-कृष्ण भकित शाखाएँ आती हैं,निर्गुण के अंतर्गत संत तथा सूफियों का काव्य।निर्गुण ज्ञानाश्रयी शाखा के कवियों को संत और उनके साहित्य को संत साहित्य कहा गया है।जबकि सूर, तुलसी आदि के साहित्य को भकित काव्य कहा जाता है।

संत का अर्थ है "बुध्दिमान", "पवित्रात्मा"और "परोपकारी व्यकित"१।कबीरदास ने संत का परिचय देते हुए लिखा है:

निरवैरी निहकामता, साई सेती नेह।
विषयाँ सूँ न्यारा रहै, सन्तन के अंग एह।'२

अर्थात जिसका कोई वैरी न हो, जो स्वामी(परब्रह्म) से नेह करता है, जो विषयों से मुकत हो, संत के ये लक्षण होते हैं।अर्थात निर्गुणोपासकों को संत कहा जाता है जबकि सगुणोपासकों को भकत।हिंदी साहित्य के संत काव्य में मराठी के संत नामदेव,हिंदी के रामानन्द, कबीर,रैदास, नानक,दादू और सुन्दरदास आदि के काव्य का ग्रहण होता है

संत काव्य का अध्ययन करने के बाद यह दृष्टिगोचर होता है कि संत काव्य में प्रमुखतः आध्यात्मिक विषयों को अभिव्यक्त किया गया हैं किन्तु ये आध्यात्मिक विषय कवि की सामाजिक

ISSN 2320 - 4494
RNI No. MAHAUL03008/13/1/2012-TC

...WLEDGE

International Multilingual Quarterly Refereed Research Journal

VOLUME - I ISSUE VI Jan - Mar. 2014

ARTS | COMMERCE | SCIENCE | AGRICULTURE | EDUCATION | MANAGEMENT | MEDICAL | ENGINEERING & IT | LAW | SOCIAL SCIENCES | PHYSICAL EDUCATION | JOURNALISM | PHARMACY

Editor
Sarkate Sadashiv Haribhau

THIS QUARTERLY " POWER OF KNOWLEDGE " IS PRINTED BY, PUBLISHED BY & OWNED BY SAW. SARKATE LATA SADASHIV & PRINTED AT SHRADHA ENTERPRIZES, OPP. TAHSIL OFFICE, NAGAR ROAD, BEED. TQ. & DIST. BEED - 431 122 (M.S.) & PUBLISHED AT GEORAI, DIST. BEED 431 143 (M. S.) EDITOR : SARKATE SADASHIV HARIBHAU.

RNI No. MAHAUL03008/13/1/2012-TC

१८	तौलनिकसाहित्याभ्यासाचे स्वरुप व वैशिष्ट्ये	प्रा.देठे मिरा महादेवराव	८२
१९	साहित्य कृतींच्या माध्यमांतराचे स्वरुप	प्रा.डॉ.शकील अब्दुल शेख	८८
२०	अजय कांडर यांच्या कवितेतील स्त्री चित्रण	डॉ.उदय जाधव	९१
२१	मराठी भाषेपुढील आव्हाने	प्रा. विकास शंकर पाटील	९७
२२	वै.काकांचे साधनेचे सप्त 'सोपान'	प्रा.डॉ.दत्तात्रय प्रभाकर डुंबरे	१०२
२३	वाचन संस्कृति आणि जागतिकीकरण	प्रा.पवार लता	१११
२४	अर्वाचीन वाङ्मय इतिहासाचे अध्यापन : एक दिशा	प्रा. डॉ. सोपान सुरवसे	११५
२५	साठोत्तरी हिंदी तथा अन्य भारतीय भाषाओं के नाटको का तुलनात्मक अध्ययन	डॉ.सौ.मेहेर एस.आर.	१२६
२६	हिंदी भाषा में फुले-आंबेडकरवादी साहित्य का स्वरूप : संक्षिप्त परिचय	प्रा. विनोदकुमार विलासराव वायचळ	१३१
२७	नारी : व्युत्पत्तीमूलक अर्थ में	प्रा.डॉ. कदम एस.एस.	१३५
२८	बाल श्रम कि समस्या और प्रभावी उपाय	प्रा.डॉ.डी. एस. नामुर्त	१३९
२९	नारी : व्युत्पत्तीमूलक अर्थ में	प्रा.डॉ. कदम एस.एस.	१४२
३०	आपका बंटी उपन्यास में बालमनो वैज्ञानिक विश्लेषन	प्रा.डॉ.उत्तम जाधव	१४६
३१	श्री लाला शुक्लजी का महाकाव्यात्म उपन्यास - रागदरबारी	निकाळजे भुपेंद्र सर्जेराव	१४९
३२	व्यावसायिकता एवं हिंदी सिनेमा (धीरेन्द्र अस्थाना के देश निकाला उपन्यास के विशेष संदर्भ में)	डॉ. मीना खरात	१५१
३३	विष्णु प्रभाकर के नाटक : एक वर्तमान संदर्भ	डॉ.मिर्जा असद बेग	१५५
३४	मस्तमौला फकिर : नामदेव ढसाल	डॉ. सुकुमार भंडारे	१५९
३५	राष्ट्रभाषा हिंदी : कितनी सही ? कितनी प्रेरक?	प्रा.धिटोरे कन्नुलाल आसाराम	१६३
३६	Optimism- Key to Success	Dr.Archana Bobade	१६७
३७	The God of Small Things : A Study of Women Exploitation	Prof. Kadam Sachin S.	१६९

वाचन संस्कृति आणि जागतिकीकरण

प्रा.पवार लता
[illegible]

[illegible]

[illegible]

राष्ट्रीय चर्चासत्र

शुक्रवार दि. १४/०३/२०१४ आणि शनिवार दि. १५/०३/२०१४

'बदलती प्रसार माध्यमे आणि साहित्य व्यवहार'

गुरुवर्य मामासाहेब दांडेकर कला, भगवंतराव वाजे
वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय, सिन्नर

ता.सिन्नर, जि. नाशिक - ४२२ १०३. (महाराष्ट्र)

आयोजित आणि

महाविद्यालये आणि विद्यापीठ विकास मंडळ, पुणे विद्यापीठ पुरस्कृत

Seminar Proceeding

IJORS LL

ISSN : 2321 - 0133 (Print)

अनुक्रमणिका

1. A	शुभेच्छा आणि अभिनंदन- मा. श्रीमती निर्मलाताई पवार, सरचिटणीस, मराठा विद्या प्रसारक समाज, नाशिक	07
1. B	संकल्पना आणि पूर्ती- मा. डॉ. आर. एस. [illegible] प्राचार्य, [illegible] महाविद्यालय आणि चर्चासत्राचे मुख्य संयोजक	08

Research Article(s) : [Impact of Changing Medias on Language and Literature] ...1

2.	बदलती प्रसारमाध्यमे आणि साहित्यव्यवहार- डॉ. वेदश्री विजय थिगळे	09-15
3.	पत्रकारितेतील बदलते प्रवाह- प्राचार्य डॉ. उज्ज्वला देवरे	16-18
4.	मराठी वर्तमानपत्रे आणि मराठी साहित्यव्यवहार- प्रा. श्रीमती सरोजिनी खैरनार	19-21
5.	प्रसारमाध्यमे : स्वरूप आणि भाषा- डॉ. चित्रा म्हाळस	22-25
6.	तांत्रिक युगातील बदलते प्रसार माध्यम: वर्तमान पत्र- डॉ. भाऊसाहेब गमे	26-29
7.	प्रसारमाध्यमातील मराठी भाषेचे आजचे स्वरूप आणि बदलता साहित्यव्यवहार- डॉ. मंदाकिनी वाघ- दाभाडे	30-33
8.	वृत्तपत्र माध्यमे यांचे बदलते स्वरूप आणि भाषा- डॉ. महादेव कांबळे	34-37
9.	प्रसारमाध्यमे आणि मराठी भाषा- डॉ. शिवाजी एस. इंगळे- गिरी	38-39
10.	वृत्तपत्रे आणि आकाशवाणी- प्रा. के. एम. साळवे	?0-46
11.	तांत्रिक युगातील बदलती प्रसारमाध्यमे- डॉ. दिलीप पुंडलिक पवार	?7-51
12.	प्रसारमाध्यमे आणि साहित्य: वर्तमानपत्र व आकाशवाणीच्या संदर्भात - डॉ. सुरेश विनायक जाधव	?2-54
13.	बदलती साधने आणि मराठी साहित्य-प्रा. [illegible]	?5-57
14.	प्रसारमाध्यमे आणि नाटक-प्रा. व्ही. बी. राठोड	58-63
15.	वर्तमानपत्रांच्या पुरवण्या आणि साहित्य व्यवहार-प्रा. राजेंद्र रामकृष्ण सांगळे	64-66
16.	मराठी वृत्तपत्रांच्या साहित्य व्यवहारातील इंग्लिश शब्दांचे आदान: एक विचार - डॉ. प्रमोद [illegible]	67-71
17.	इंटरनेटमुळे समृद्ध मराठी साहित्य- प्रा. प्रकाश शेवाळे	?-74
18.	समाजकारणातील सोशल नेटवर्किंग आणि साहित्यव्यवहार-प्रा. सुनिता जगताप	?-77

Continued...

Indian Journal(s) of Research Studies (IJORS) in Languages & Literature [ISSN: 2321-0133 (Print)]
[Volume II, Issue 1& 2] [January -April, 2014]

बदलती प्रसार माध्यमे आणि साहित्य व्यवहार

- प्रा. लता दोधू पवार
के. बी. आर. डी. कला व वाणिज्य महाविद्यालय, नाशिकरोड, नाशिक

प्रस्तावना: वेगाने बदलत्या तंत्रज्ञानाबरोबर प्रसारमाध्यमांचे स्वरूपही बदलत आहे. आपल्याकडे सुरुवातीला भटके जीवन जगणारे लोककलाकार काही प्रमाणात प्रसारमाध्यमांचेच काम करत होते. महानुभवपंथीय श्रीचक्रधर त्यांचे शिष्य आणि वारकरी पंथातील विविध संत यांनी गावोगाव प्रवास करत धर्मप्रसार केला. त्यापूर्वी गौतम बुद्धाच्या शिष्यांनी प्रवास करत देशात व देशाबाहेरही धर्मप्रचाराचे कार्य केले. छपाईचा शोध लागल्यावर विचार प्रसाराचे माध्यम म्हणून वर्तमानपत्र कार्य करू लागले. रेडिओचा शोध लागल्यावर श्राव्य स्वरूपात विचारांची देवाणघेवाण सुरू झाली आणि ज्ञान प्रसाराला सुरुवात झाली. जसजसे तंत्रज्ञान प्रगत होत गेले तसतसे प्रसारमाध्यमांचे स्वरूप बदलत गेले ते पूर्वीपेक्षा अधिक वेगवान आणि अधिक सुलभ होत गेले. त्यामुळे ज्ञानप्रसाराच्या क्षेत्रात साहित्यव्यवहाराचे स्वरूप बदलले.सुरुवातीला भूर्जपत्र, ताम्रपट, शिलालेख, कोरीवलेख अशा माध्यमातून साहित्याचे जतन केलेले दिसून येते. साहित्य टिकविण्यासाठी आता नव्या डिजिटल तंत्रज्ञानाचा उपयोग केला जात आहे. मराठी साहित्य व्यवहारात या बदलत्या प्रसारमाध्यमांची भूमिका पाहू या.

वर्तमानपत्रांतून साहित्य संमेलनांचा सचित्र वृत्तांत, अग्रलेख, स्फूटलेख, पुस्तक परीक्षणे प्रकाशित केले जाते. साहित्यिकांच्या मुलाखती, पुरवणीमध्ये कथा–कविता छापून येतात. आकाशवाणीवरून गाजलेल्या पुस्तकांचे अभिवाचन केले जाते. त्यात 'कोसला' (भालचंद्र नेमाडे), 'जोहाड' (सुरेखा शाह), 'मृत्युंजय' (शिवाजी सावंत), 'पाणीपत', 'झाडाझडती' (विश्वास पाटील), 'आई समजून घेताना' (उत्तम कांबळे), 'आश्रम नावाचं घर' (अचला जोशी), 'धग' (उद्धव शेळके), 'गरूडझेप' (भरत आंधळे) अशा कितीतरी पुस्तकांचे अभिवाचन केले गेले आहे. त्यामुळे निरक्षर लोकांनाही या साहित्याचा आस्वाद घेता येतो. नभोवाणीवरून काव्यगायन, नभोनाट्य, रूपक, साहित्यिकांच्या मुलाखती, पुस्तक परीक्षणे असे साहित्यव्यवहारात्मक कार्यक्रम सादर होतच असतात.

नोबेल पारितोषिकविजेत्या शास्त्रज्ञांच्या त्यांच्या आत्मचरित्रात्मक विस्तृत मुलाखतींचे वृत्तांकन केले गेले. या अंतर्गत डॉ. माशेलकर, डॉ. गोवारीकर, डॉ. जयंत नारळीकर, डॉ. शर्मा, डॉ. माधव गाडगीळ इत्यादींच्या विस्तृत मुलाखती ऐकविल्या गेल्या. शासनाच्या जलस्वराज्य, स्वच्छता अभियान उपक्रमांचे नाट्यीकरण, महिला दिन, विज्ञान दिन, बालदिन अशा विविध दिनानिमित्त रूपक ऐकवले जातात.

दूरदर्शन: दूरदर्शनवरून प्रत्यक्ष साहित्य आणि साहित्यिक साहित्य संमेलनाच्या प्रत्यक्ष चित्रिकरणातून पहायला मिळतात. 'मालगुडी डेज'सारख्या मालिकांच्या रूपातून कादंबऱ्या चित्ररूप करून दाखवल्या जातात. अनेक साहित्यिकांच्या पुस्तकांवर चित्रपट निघालेले आहेत. कादंबऱ्यांचे संवादरूप लेखन करून त्यावरून नाटक, चित्रपट बनवले जातात. 'रामायण', 'महाभारत'सारखे ग्रंथ जे सामान्य माणसांच्या वाचनात येत नाहीत. निरक्षर माणसाला वाचणे शक्य नाही; ते प्रत्यक्ष चित्रसंवाद रूपात पाहता येतात.

ई–पुस्तकांची निर्मिती: मराठी भाषा विभागाच्यावतीने आता विविध प्रकाशनांच्या सुमारे पाचशे पुस्तकांचे ई–पुस्तकात प्रकाशन करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. त्यात भाषा संचालनालयाची सत्तेचाळीस प्रकाशने, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाची चारशे चौरेचाळीस प्रकाशने आणि राज्य विकास संस्थेची नऊ प्रकाशने आहेत. मराठी विश्वकोशाचे खंड १ ते १७ सीडी स्वरूपात उपलब्ध करून देण्यात आले आहेत.

श्राव्य पुस्तके: राज्य मराठी विकास संस्थेमार्फत काही निवडक उत्तम दर्जा असलेल्या साहित्यावर श्राव्य पुस्तके, (Listening books) तयार करण्यात येत आहेत. पैकी श्रीसमर्थ 'दासबोध', यशवंतराव चव्हाण यांचे आत्मचरित्र 'कृष्णाकाठ', कवी कुसुमाग्रजांचे काव्यसंग्रह 'प्रवासी पक्षी', 'रसयात्रा', विं दा. करंदीकर यांचे